

3.6.1 Rivierlandschap Alm

Algemeen

Het aardkundig waardevolle gebied 'Rivierlandschap Alm' ligt in het noorden van het Land van Heusden en Altena, tussen Almkerk, Giessen, Sleeuwijk en Woudrichem. Het vormt een deel van het Noord-Brabantse rivierengebied ten oosten van de Biesbosch. Het gebied bezit een op provinciaal en landelijk niveau bijzonder landschap van duidelijke stroomruggen (o.a. van de Alm) en tussenliggende lage komgrondgebieden.

Aardkunde

Het aardkundig waardevolle gebied omvat de stroomruggen van de Alm en van Rijswijk en de tussen- en naastliggende komgronden. De stroomruggen vormen de hoogste delen in het landschap waarop de dorpen en de meeste overige bebouwing zijn geconcentreerd. Door de zandige bodems komen hier ook meestal akkerlandpercelen of boomgaarden voor. De komgronden liggen één tot twee meter lager dan de stroomruggen en hebben kleiig-venige bodems. Ze worden gekenmerkt door een vrij open landschap met nat grasland, verspreide boerderijen en kleine populierenbossen en grienden. De hoogteverschillen tussen stroomruggen en komgronden strekken zich meestal uit over honderden meters en zijn doorgaans niet als hellingen in het landschap zichtbaar.

De stroomruggen geven de ligging van voormalige rivierbeddingen aan, in dit geval van Maas en Waal. Ze bestaan voornamelijk uit zandige oeverwal- en kronkelwaardafzettingen. Bij hoge waterstanden zet de rivier dichtbij zijn bedding vooral zandig materiaal af en vormt zo wat hoger gelegen oeverwallen. Bovendien verplaatst de rivierloop zich door erosie en afzetting ook zijwaarts. De buitenbocht wordt uitgeschuurd en in de binnenbocht wordt zandig materiaal afgezet in een zogenaamde kronkelwaardrug. Wanneer dit proces lang doorgaat vormt zich een relatief hoog liggende kronkelwaard bestaande uit een reeks naast elkaar gelegen kronkelwaardruggen. Wanneer de rivierloop afgesneden wordt en zich volledig verlegt, kan de verlaten bedding geheel of gedeeltelijk opgevuld raken met fijne afzettingen en verlanden door veengroei. Dit vormt dan een lager gelegen deel in het landschap van de stroomrug, een zogenaamde restgeul, waarin al dan niet nog open water aanwezig is.

Verder van de rivier vandaan worden bij een overstroming alleen nog de fijnere silt- en kleideeltjes afgezet. Deze gebieden liggen daardoor lager dan de stroomruggen en worden komgronden genoemd. In deze lage en natte gebieden kan ook gemakkelijk veenvorming optreden. De klei- en veengronden in de kommen klinken meer in dan de zandige stroomruggronden, waardoor het reliëfsverschil tussen beide nog toeneemt.

De stroomrug van de Alm tussen Almkerk en Giessen is op landelijk niveau waardevol omdat deze de nog deels open restgeul van de Alm bevat (Wijde Alm, Oude Alm).

In de binnenbochten van de Alm-restgeul zijn vooral bij Uitwijk en Eng duidelijke en hoog gelegen kronkelwaarden aanwezig. Lokaal is hier ook het kenmerkende golvende patroon van kronkelwaardruggen nog zwak in het terrein zichtbaar. De overgang van de stroomrug van de Alm naar het zuidelijk ervan gelegen komgrondgebied van Den Duyl – Andelsche Broek gebeurt geleidelijk en is in het terrein niet of slechts zeer moeilijk zichtbaar. De noordkant van de stroomrug van de Alm vertoont vooral ten noordwesten van Almkerk wel duidelijk zichtbare terreinhellingen naar de komgrond toe.

De Alm ontstond ongeveer 2300 jaar geleden als een tak van de Rijn (de huidige Waal), maar werd in de loop van de Middeleeuwen of misschien zelfs al in de Romeinse tijd overgenomen door een noordelijke zijtak van de Maas (Weerts, 1996; Berendsen, 1997). In de 12de eeuw kwam waarschijnlijk de verbinding tot stand tussen de Maas en de Waal bij Woudrichem, waardoor de Alm dichtslibde (Sonneveld, 1958). Reeds vóór 1230 werd een dam gebouwd in de bedding van de Alm bij Giessen (Van de Ven, 1993).

De stroomrug van Rijswijk ligt ten noorden van die van de Alm, tussen Sleeuwijk en Rijswijk. Hij is smaller en minder hoog dan de stroomrug van de Alm en bevat geen open restgeul. De overgang van de stroomrug van Rijswijk naar het zuidelijk ervan gelegen komgrondgebied vertoont plaatselijk goed zichtbare terreinhellingen. De stroomrug van Rijswijk was actief als rivierbedding van de Rijn (de huidige Waal) gedurende een korte periode van waarschijnlijk slechts enkele honderden jaren, tot ongeveer 2000 jaar geleden (Berendsen en Stouthamer, 2001).

In de ondergrond van het gebied bevinden zich nog oudere stroomruggen (zie Berendsen en Stouthamer, 2001), maar deze zijn met jongere afzettingen bedekt en zo volledig uit het landschap verdwenen.

Aantastingen en kwetsbaarheid

De belangrijkste aantasting van de stroomrug van de Alm is het golfterrein bij Almkerk, waarvoor een aanzienlijk deel van de stroomrug is vergraven en het natuurlijke reliëf is aangetast. Om die redenen is het golfterrein niet opgenomen binnen de begrenzing van het aardkundig waardevolle gebied. Het kunstmatige reliëf van het golfterrein verstoort ook de zichtrelaties vanaf het komgrondgebied ten zuiden van de stroomrug van de Alm. Ten oosten van Uppel vormt de kunstmatige vijver 'De Omloop' een aantasting van de noordrand van de stroomrug van de Alm (coördinaten 125000, 422700).

Ten zuiden van Uitwijk werd de Alm over een afstand van enkele honderden meters deels gedempt. Bij Waardhuizen werd het deel van de meanderbocht van de Alm ten zuiden van de provinciale weg N322 afgedamd en werd een kortere kunstmatige loop aangelegd net ten noorden van de N322 (coördinaten 128800, 421200). In de zuidelijke meanderbocht bij Giessen werd de loop van de Alm vergraven en verlegd (coördinaten 130150, 422300). Voor het inrichten van een ecologische verbindingzone langs de Alm hebben vooral tussen Almkerk en de Wijde Alm vergravingen aan de oevers plaatsgevonden, om nieuwe paaiplaatsen te creëren en de oevers meer natuurvriendelijk te maken.

De kwetsbaarheid van de aardkundige waarden in het gebied is vooral een gevolg van de geringe reliëfverschillen. De zeer geleidelijke hellingen op de overgang van de stroomruggen van de Alm en van Rijswijk naar de ernaast gelegen komgronden zijn kwetsbaar voor afgraving, waardoor de hellingen in een lage steilrand zouden kunnen veranderen en/of verplaatst worden. Het kenmerkende maar weinig uitgesproken golvende patroon van kronkelwaardruggen, dat plaatselijk zichtbaar is op de stroomrug van de Alm, is erg kwetsbaar voor verdergaande afvlakking, bij voorbeeld door landbouwactiviteiten. Verder kan de meestal toch al geringe zichtbaarheid van de aardkundige verschijnselen in het gebied gemakkelijk verstoord worden door menselijk ingrijpen zoals nieuwe bebouwing of wegbermen. Dit is bijvoorbeeld al zo langs de provinciale weg N322 tussen Almkerk en Giessen.

Bedreigingen vormen de mogelijke uitbreiding van bedrijventerreinen ten zuiden van Giessen aan de westrand van het gebied, bij Sleeuwijk aan de noordwestrand, en van woonwijken ten zuiden van Woudrichem aan de noordrand.

Cultuurhistorische en ecologische waarden

Waardevolle historische groenstructuren met grote ecologische betekenis worden gevormd door de natuurgebieden Het Pompveld en het Uitwijksche veld. Deze komgrondgebieden hebben nog het uitzicht van vóór de zeer ingrijpende ruilverkaveling begin jaren 1960, met grienden, (populieren-)bossen, venige weilanden en een – in het geval van Het Pompveld nog steeds functionerende – eendenkooi. Het Pompveld is een op zichzelf staande kleine polder, geheel omsloten door kades en met een eigen waterhuishouding. Het lage, natte gebied rond de eendenkooi staat 's winters onder water.

Het Fort van Giessen was een onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en vormt een cultuurhistorisch en ecologisch waardevol element in het landschap. Ook de laag gelegen komgrond tussen de stroomruggen van Almkerk en Rijswijk maakte als inundatiegebied deel uit van de verdedigingswerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarvan nog kazematten in het landschap te zien zijn.

Andere cultuurhistorisch waardevolle landschapselementen zijn de Uppelse Molen, Zandwijkse Molen en Oud-Doornse Molen, en de historische dorpsgezichten van Almkerk en Uitwijk.

Ecologische verbindingzones komen in het gebied voor of worden ontwikkeld onder andere langs de Alm tussen Almkerk en Giessen, tussen Het Pompveld en de westelijk gelegen Kornsche Boezem en tussen Het Pompveld en het Uitwijksche Veld.

Ontwikkeling en kansen

Het gebied is goed bereikbaar en toegankelijk voor voetgangers, fietsers en automobilisten. Wandelpaden zijn vooral voorzien langs grote delen van de open restgeul van de Alm tussen Almkerk en Uitwijk en bij Giessen. In de komgrondgebieden naast de stroomrug van Almkerk is de ontsluiting door middel van wandelpaden minder goed. Wel is in natuurgebied Het Pompveld een bewegwijzerd wandelpad van 6 km lengte aangelegd. Informatiepanelen over natuurwaarden en natuurontwikkeling zijn te vinden op diverse

plaatsen langs de Alm en bij Het Pompveld. Een paneel over archeologische vondsten in Waardhuizen staat bij de Wijde Alm.

Bijkomende panelen met aardkundige informatie zouden geplaatst kunnen worden langs de bestaande wandelpaden. Het gebied leent zich goed voor de aanleg van één of meerdere wandel- en/of fietsroutes langs de interessantste aardkundige fenomenen, die hier goed in verband kunnen gebracht worden met bijvoorbeeld cultuurhistorische en natuurwaarden (ontwikkeling van de Alm, stroomruggen en komgronden, Hollandse Waterlinie...).

Opmerkingen i.v.m. de begrenzing van het aardkundig waardevolle gebied

Als aardkundig waardevol gebied wordt hier het gebied gekozen rond de stroomrug van de Alm in het noorden van het Land van Heusden en Altena. Er komen in het Land van Heusden en Altena echter nog meer stroomruggen voor, zoals die van Dussen iets zuidelijker (Koomen e.a., 2007, fig. 56). Het gebied rond de stroomrug van de Alm is echter het meest representatieve om volgende redenen:

- De stroomrug van de Alm is aan beide zijden door duidelijk lager gelegen komgronden omgeven.
- Het reliëfsverschil tussen stroomrug en komgronden is relatief groot.
- Op de stroomrug van de Alm is nog een duidelijke en mooi meanderende open restgeul aanwezig.
- De kronkelwaarden op de stroomrug van de Alm zijn goed ontwikkeld en daardoor duidelijk zichtbaar, ook in hun samenhang met de meanderende restgeul.

Het gebied omvat de stroomrug van de Alm en een groot deel van de er naast gelegen komgronden. In het noorden is ook nog de kleinere stroomrug van Rijswijk meegenomen. Hiermee is het tussenliggende komgrondgebied, en daarmee een volledig landschapselement van de ene stroomrug naar de andere volledig binnen de begrenzing opgenomen.

Een groot deel van de komgrond ten zuiden van de Alm-stroomrug is opgenomen in de begrenzing (gebied 'Den Duyl' tot Het Pompveld), om ook het natuurgebied 'Het Pompveld' mee te nemen in het aardkundig waardevol gebied. Dit levert een stapeling van meerdere waarden op (conform de filosofie van de Provincie aangaande de begrenzing van de bestaande AWG's). Bovendien is het Pompveld een mooi voorbeeld van een redelijk ongeschonden komgrondenlandschap, met sterke grondwaterkwel en bijgevolg zeer natte bodems en bijhorende vegetatie.

De bebouwde zones van Almkerk en Giessen zijn buiten de begrenzing van het aardkundig waardevol gebied gehouden. Dat geldt ook voor het golfterrein op de stroomrug van de Alm bij Almkerk vanwege de sterke aantasting van het natuurlijke reliëf.

Literatuur

Berendsen, H.J.A. (red.), 1986. Het landschap van de Bommelerwaard. Nederlandse Geografische Studies 10, 184 p.